

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.116

ПОНЯТТЯ ТА ЦІННІСТЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

THE CONCEPT AND VALUE OF LEGAL CULTURE OF SOCIETY

Бахновська І.П.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри*

*Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Стаття присвячена дослідженню загальнотеоретичного поняття «правова культура», визначенню правової культури суспільства, що охоплює собою систему цінностей, які відносяться до правової дійсності конкретного суспільства та відіграють роль орієнтирів у формуванні права в цілому.

Ключові слова: культура, правосвідомість, правова культура, правова культура суспільства, елемент правової культури.

Статья посвящена исследованию общетеоретического понятия «правовая культура», определению правовой культуры общества, которая охватывает собой систему ценностей, относящихся к правовой действительности конкретного общества и играющих роль ориентиров в формировании права в целом.

Ключевые слова: культура, правосознание, правовая культура, правовая культура общества, элемент правовой культуры.

The article investigates general theoretical concept of legal culture, legal culture in society by embracing a system of values that relate to the legal validity of a particular society and play a role in shaping the landmark law in general.

Key words: culture, justice, legal culture, legal culture of society, part of the legal culture.

Постановка проблеми. Державно-політична перебудова України та суттєві зміни, що відбуваються в соціально-економічному житті суспільства, тенденції сучасних глобальних перетворень, застосування Європейських цінностей сприяють появі нових парадигм, концепцій, ідей, які зорієнтовані на процеси демократизації, гуманізації та духовності. У зазначених контекстах вивчення правової культури обумовлене підвищенням в українській юриспруденції уваги до правової культури суспільства.

Стан дослідження. Питання, що належать до теми дослідження, знаходяться на стику юриспруденції та інших суспільних наук, тому теоретичною основою дослідження є роботи фахівців, які працюють як у галузі права, так і в інших сферах суспільних досліджень. Зокрема, це напрацювання С.С. Алексєєва, О.О. Ганзенка, В.В. Дудченко, А.Е. Жалинського, М.І. Козюбри, А.Ф. Крижановського, В.В. Лазарева, О.А. Лукашевої, О.В. Малька, М.Г. Матузова, О.С. Мельничук, В.С. Нерсисянца, Ю.М. Оборотова, О.І. Овчиннікова, А.В. Полякова, П.М. Рабіновича, В.М. Сирих, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомирова, В.О. Туманова.

Метою статті є дослідження та доктринальне обґрунтування поняття правової культури, визначення шляхів формування й підвищення правової культури суспільства.

Виклад основного матеріалу. Правова культура тісно пов'язана із загальною культурою народу, базується на її витоках, служить відображенням рівня

її розвитку. Під правовою культурою в широкому сенсі прийнято розуміти все позитивне, що створено людством у правовій сфері. У цьому аспекті правова культура відбиває стан правосвідомості, юридичної науки, якість розробки текстів законів, рівень професіоналізму функціонування правоохоронних та інших правозастосовних органів, розвиток правової науки й освіти.

Зрозуміло, що формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури – політичної, моральної, релігійної. Ці процеси об'єднують спільність завдання – створення відповідного клімату в суспільстві, який забезпечував би суб'єктам реальну свободу поведінки, забезпечував би їх права, повагу їх гідності.

Так, тісний взаємозв'язок та взаємодія виявляються між правовою та моральною культурою. Оцінка правових явищ, що здійснюється правосвідомістю, як правило, є не лише правовою, але й моральною їх оцінкою, визначенням їх відповідності моралі суспільства. Тому будь-яке порушення законності, ігнорування законних прав та інтересів особистості, недотримання вимог справедливості під час притягнення до юридичної відповідальності завжди одночасно розглядаються як аморальні явища. У свою чергу правова культура має зворотній вплив на моральну культуру. Так, вона служить необхідною умовою формування високих моральних якостей громадянина. Знання і розуміння сутності та соціального призначення правових категорій та явищ

– права, правосуддя, верховенства права, юридичної відповідальності, впевненість у необхідності точного і неухильного дотримання норм права – сприяють укріпленню у свідомості людини основних принципів та категорій моралі.

На нашу думку, найбільш обґрунтованим видається підхід, згідно з яким правова культура розглядається як характеристика якісного стану правового життя суспільства, що характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [16, с. 112; 17, с. 268-271; 18, с. 330].

Можна визначити правову культуру суспільства як суспільне явище, критерієм якого є рівень правосвідомості. Сам термін «правосвідомість» свідчить про безумовний зв'язок права зі свідомістю. Іншими словами, правосвідомість – це право в тому вигляді, як воно присутнє у свідомості людини, це специфічна форма суспільної свідомості. Учені, що дотримувались такого підходу до розкриття змісту правової культури, зазначали, що правова культура не може існувати окремо від правосвідомості суспільства та окремих індивідів. Правосвідомість і правова культура органічно пов'язані між собою та із правом як соціальним цілісним інститутом, із закономірностями його виникнення, із функціонуванням та розвитком, а також правотворчістю та правозастосуванням, іншими аспектами правового життя суспільства [13, с. 52].

У структурі правосвідомості виділяють, як правило, такі елементи, як правова психологія та правова ідеологія. Правова психологія відповідає буденному рівню суспільної свідомості, яка формується в результаті повсякденної людської практики як окремих людей, так і соціальних груп. Змістом правової психології виступають почуття, емоції, настрої, які виникають у людей у зв'язку з існуючими юридичними нормами і практикою їх реалізації.

У свою чергу правова ідеологія є сукупністю юридичних ідей, теорій, поглядів, які в систематизованому вигляді відображають та оцінюють правову дійсність. Як відзначає О.О. Лукашова, правосвідомість – це систематизований науковий вираз правових поглядів, принципів, вимог суспільства, різноманітних груп і прошарків населення, тобто правова ідеологія відображає суспільні відносини як систему [11, с. 127-129].

Отже, у визначенні поняття правової культури акцентувалася увага на таких суб'єктивно-психологічних характеристиках: особисте знання законодавства, усвідомлення змісту і спрямованості законів та підзаконних актів, формування поваги до них, почуття законності і справедливості. При цьому недостатньо враховувалась світова теорія культури – фундамент культури як суспільства в цілому, так і кожної людини окремо.

У контексті нашого дослідження також доцільно звернути увагу на підхід М.М. Вовпенка, який виділяє кілька підходів до розуміння правової культури:

антропологічний, соціологічний, філософський. Найбільш плідним із них, на думку вченого, є антропологічний, або діяльнісний підхід, згідно з яким правова культура є процесом і результатом творчості людини у сфері права, що характеризується створенням й утвердженням правових цінностей. Правова культура не має власної предметності, а представляє собою один з аспектів загальнолюдської культури, що втілюється у праві й юридичній практиці [14, с. 106]. Близькою до викладеної є позиція В.І. Іванова. На його думку, правова культура знаходить прояв як відповідність діяльності суб'єктів права вищим його досягненням (еталонам) у сфері правової регламентації суспільних відносин [9, с. 13].

На нашу думку, роль таких еталонів, що символізують вищі досягнення у сфері правової регламентації суспільних відносин, відіграють саме основоположні принципи права. Як зазначалося вище, ці принципи є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні певній системі права, вони акумулюють, переводять на мову правових категорій і репрезентують засади цього суспільства, закладені в його ладі інтелектуально-ціннісні установки і тенденції [3, с. 298].

Такий підхід видається найбільш обґрунтованим. Він найбільш повно розкриває роль основоположних принципів права у правовій культурі, доводить виконання ними ціннісної функції. Саме високий рівень правової культури, з одного боку, є необхідною передумовою утвердження основоположних принципів права, а з іншого – через основоположні принципи права правова культура конкретного суспільства стає частиною загальнолюдської культури.

Правова культура зберігає, селекціонує, генерує й одночасно ретранслює на всі сфери правового життя суспільства набуті правові цінності. При цьому вона вбирає в себе не лише систему цінностей, вироблених та апробованих протягом історії конкретним народом, але й може акумулювати правові надбання, накопичені іншими народами [13, с. 60].

Складовою світової правової культури є правова культура суспільства, рівень якої визначають не лише стан правової і загальної культури нації, законодавчого процесу, якість законодавства, рівень правової захищеності людини і громадянина тощо, але й, у першу чергу, ступінь інтегрованості основоположних принципів права до національної правової системи та їх реалізації.

Слід погодитися з тими авторами, які вважають, що категорія «правова культура» передбачає і потребує порівняння вітчизняної правової системи з якісним станом найбільш розвинутих правових систем, сукупністю притаманних їм правових зразків, ідеалів і цінностей [18, с. 330-331]. Водночас слід підкреслити, що така оцінка «якості» правового життя суспільства буде неповною і необ'єктивною, якщо проводиться без установлення ступеня його відповідності національним правовим ідеалам і стандартам, поза аналізом загального контексту соціального прогресу суспільства. При цьому слід вивчати і враховувати як усе найкраще з минулої історії розвитку

правової системи, так і її прогресивне спрямування розвитку і функціонування в майбутньому.

У сучасних дослідженнях доволі поширеною є позиція, згідно з якою національні цінності повинні бути органічно вилетені в контекст європейських і загальнолюдських цінностей, оскільки останні виступають як вищий критерій формування індивідуальних та колективно-групових цінностей [4, с. 21]. Разом із тим слід визнати, що спроби пізнати оточуючу правову дійсність, дивлячись на неї виключно крізь призму традицій і цінностей чужої правової культури, забуваючи при цьому зіставляти отримані результати із власними правовими надбаннями і напрямками розвитку, призводить, як правило, лише до трансляції чужих поглядів і стереотипів і не мають творчого характеру, не здатні збагатити національну правову культуру. Більш продуктивним є рівноправний діалог різних правових культур, який з одного боку допомагає подолати замкнутість та односторонність поглядів і підходів до кожної з них, а з іншого – не спричиняє їх злиття, оскільки кожна зберігає свою органічну єдність, цілісність і неповторність. Зазначимо, що навіть цілеспрямована тісна взаємодія держав-членів ЄС із метою створення регіональної правової системи наднаціонального характеру досі не спричинила розчинення в ній національних правових систем або їх уніфікації [13, с. 66-67].

На сучасному етапі розвитку, як ніколи раніше, правові системи, взаємодіючи одна з одною, перебувають у процесі безперервного культурного обміну. При цьому прослідкувати конкретні види їхньої взаємодії інколи важко, оскільки взаємний вплив правової думки далеко не завжди можна встановити в текстах законів, як важко подекуди встановити справжнє джерело тих чи інших ідей і новацій. Унаслідок рецепції зарубіжного права й одночасної трансляції власного правового продукту (теорій, юридичних текстів, процедур, правових конструкцій, юридичних формулювань і рішень, що втілюються в законах або їх проектах), а щодо держав-членів ЄС – ще й імплементації норм європейського права в національні системи права відбувається взаємопроникнення компонентів різних правових культур [7, с. 44]. Це сприяє як об'єктивному оцінюванню власного правового досвіду, так і створенню передумов для подальшого розвитку й удосконалення окремих елементів правової системи. В умовах правової глобалізації така фрагментарна правова акультурація є явищем природним і здатна суттєво сприяти модернізації правової системи.

Глобалізація, яка трактується серед іншого й як система відкритого культурного обміну, запозичення зразків поведінки й адаптації культурних стереотипів [15, с. 4-5], і створення принципово нової регіональ-

ної спільності права – права Європейського Союзу, що має наднаціональний характер, суттєво сприяє дедалі активнішій стандартизації правового життя і гармонізації законодавства. Процес започаткування і розвитку Європейського Союзу супроводжується створенням права ЄС – самостійної правової системи, яка має наднаціональний характер [6, с. 8-9]. Ця правова система має свої джерела, форми правотворчості і правозастосування, специфічні механізми захисту правових норм від порушення, власну правову культуру. Особливістю цієї правової системи є те, що вона виникла і розвивається на ґрунті накопичених протягом століть правових традицій держав-членів та увібрала в себе їх найкращі досягнення. Фактично, вона є певним синтезом елементів романо-германської й англосаксонської правових сімей, оскільки несе в собі риси національного (внутрішньодержавного) права держав-членів ЄС, міжнародного права, а також принципово нові якості, багато з яких розвиваються і ще досі не вивчені.

Правова культура об'єднаної Європи, яка базується на спільній для народів Європи системі цінностей, здійснює потужний вплив на правові системи не лише держав-членів ЄС, але й імовірних кандидатів у члени, а також країн, які просто бажать тісно співпрацювати з Європейським Союзом, чим сприяє інтенсивному оновленню, модернізації їх правових систем. У відносинах із рештою світу Союз стверджує і просуває власні цінності та інтереси [10, с. 99-100].

Правова культура не залежить від права (в цьому контексті під правом розуміють насамперед юридичне право). Жодні закони не зможуть підняти її рівень шляхом декларування окремих норм. Правова культура з'являється не з документів – її там бути не може; правова культура з'являється із життя. Процес її становлення характеризується формуванням певних культурно-правових цінностей, сформованих певною національною часово-просторовою дійсністю [5, с. 106].

Висновки. Елементом правової культури суспільства є правова культура особи. Слід погодитись із тим, що культура є діяльністю людини, реалізованою в цінностях, традиціях, нормах, соціально-політичних інститутах, збагаченою внутрішніми ціннісними установками особистості, соціальної групи, суспільства в цілому.

Отже, правова культура суспільства – різновид загальної культури, що являє собою систему цінностей, які відносяться до правової дійсності конкретного суспільства.

Правова культура суспільства не існує поза правовою культурою його членів (особистості, груп), вона є умовою, формою та результатом культурно-правової діяльності громадян та їх професійних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аграновская Е.В. Личность и правовая культура / Е.В. Аграновская // Сов. государство и право. – 1981. – № 12. – С. 136.
2. Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е.В. Аграновская. – М. : Наука, 1988. – С. 9.
3. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С.С. Алексеев. – М. : Норма, 2001. – 742 с.
4. Горбулін В.П. Методологічні засади розробки Стратегії національної безпеки / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 21.
5. Дмітрієнко І.В. Українська правова культура як нормативне небіологічне явище / І.В. Дмітрієнко // Держава і право : зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 44. – С. 105-110.

6. Ершов С.В. Правовые особенности формирования наднациональной власти ЕС в процессе взаимодействия права ЕС и национального права государств-членов : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.10 / С.В. Ершов. – М., 2003. – 36 с.
7. Жалинский А.Э. Введение в немецкое право / А.Э. Жалинский, А.А. Рёрихт. – М. : Спарк, 2001. – 767 с.
8. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
9. Иванов В.И. Правовая культура – важнейшее условие эффективного применения права судами / В.И. Иванов // Государство, право и демократия в условиях развитого социалистического общества. – М., 1973. – С. 7–15.
10. Конституция Европейского Союза. Договор, устанавливающий Конституцию для Европы (с комментарием) / отв. ред. С.Ю. Кашкин. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 622 с.
11. Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность / Е.А. Лукашева. – М. : Изд-во Нижегород. ВШ МВД РСФСР ; Юрид. лит., 1973. – 155 с.
12. Молчанов А.А. Правовая культура в социальной жизни: вопросы методологии / А.А. Молчанов // Правоведение. – 1991. – № 1. – С. 69–73.
13. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія ; за ред. проф. Ю.П. Битяка та доц. І.В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.
14. Правовая культура в России на рубеже столетий : обзор Всероссийской научной конференции (Волгоград, 16-17 февраля 2001 г.) // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 106–109.
15. Римашевская Н.М. Глобализация и население / Н.М. Римашевская // Народонаселение. – 2001. – № 3. – С. 4-23.
16. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс / А.П. Семитко. – Свердловск : Изд-во Урал, ун-та, 1990. – 172 с.
17. Теория государства и права / под ред. В.В. Лазарева. – [2-е изд.] – М. : Спарк, 2000. – 511 с.
18. Теория государства и права / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М. : ИНФРА-М ; НОРМА, 1997. – 527 с.